

תקופות השנה

הרב ישראל יצחק הלוי איצקוביץ

אנו מכירים את ארבע עונות השנה: סתיו, חורף, אביב וקיץ, שהן חלוקת השנה לארבע. בלשון חז"ל נקראות העונות בשם תקופות: תקופת תשרי, תקופת טבת, תקופת ניסן, תקופת תמוז. משך הזמן של כל תקופה תלוי במחלוקת, ולכן תוצאה של מחלוקת זו היא ללא ספק מחלוקת יסודית על משך זמן השנה (השימשית). לאחר שנדע את משך הזמן של כל תקופה, נדע ג"כ לחשב משך הזמן של שנת חמה, ע"י שנכפיל כל תקופה לארבע.

מהי התקופה?

בספר העיבור להראב"ח¹ מביא בשם "יש מפרשים" שהפירוש של תקופה היא מלשון תוקף וחוזק, והיינו שבסיום זמן של תקופה אחת היא מגיעה לאחרית תוקפה וחוזקה (של התקופה הנוכחית) ומכאן ואילך הוא מתחלפת לתקופה אחרת, אלא שהוא מערער על טעם זה משום שחוזק התקופה היא באמצעה דווקא, ולא בתחילתה, לכך ראוי לתת שם זה על אמצע הזמן ולא על סופה.

לכן הוא מפרש שהשם "תקופה" לקוח מלשון הקפה שעניינה חזרה והקף, והיינו שהקפה נקראת על שם סיבוב שהושלם עד הסוף. לכן: "תקופה" ענינה השלמת סיבוב ממקום שהשמש עמדה באותה מקום לפני שנה. אמנם היה מן הראוי לקרוא לכל יום תקופה, משום שבכל יום כדור הארץ משלים סיבוב מהמקום שבו עמד לפני שנה, אע"פ כן אנו קוראים רק לארבעה זמנים הללו תקופות וזאת משום סיבה נוספת, כי בזמנים הללו גומר עניין אחד ממידת הלילה והיום בחסרונם או ביתרונם².

¹ מאמר ג' שער ב'.

² כוונת דבריו הם: שבעצם היה מן המקום לקרוא לכל יום תקופה, היות שבכל יום השמש מסיימת סיבוב ממקום שהיה עומד בה לפני שנה, אלא היות ויש זמנים מיוחדים שרצינו לציין אותם בנפרד עקב

שיטת שמואל

עירובין דף נ"ו. :

אמר שמואל: אין תקופת ניסן נופלת, אלא בארבעה רבעי היום, או בתחילת היום, או בתחילת הלילה, או בחצי היום, או בחצי הלילה. ואין תקופת תמוז נופלת, אלא או באחת ומחצה, או בשבע ומחצה, בין ביום ובין בלילה. ואין תקופת תשרי נופלת, אלא או בשלוש שעות, או בתשע שעות, בין ביום ובין בלילה. ואין תקופת טבת נופלת, אלא או בארבע ומחצה, או בעשר ומחצה, בין ביום ובין בלילה. ואין בין תקופה לתקופה אלא תשעים ואחד יום ושבע שעות ומחצה, ואין תקופה מושכת מחברתה אלא חצי שעה.

נמצא שלשיטת שמואל:

* כל תקופה היא 91 יום 7.5 שעות.

* שנה היא 365 יום ו-6 שעות.

* המאורות נתלו בליל ד' ³.

* בניסן נברא העולם.

שינוי אורך היום והלילה שמשנתה באותו יום, כי בארבע תקופות הללו משתנים הזמנים. יום ארוך משתנה להיות לקצר, או לשוויון, לכך קראנו אותו בשם תקופה לומר שזמן מיוחד זה היה ג"כ לפני שנה. ³ אבל זמן התליית הלבנה שונה, ועיי' במאמרי "מולדות ראשונים", (קובץ בית אהרן וישראל, גליון קכו).

שנה	תחילת תקופת ניסן	תחילת תקופת תמוז	תחילת תקופת תשרי	תחילת תקופת טבת
א	0 בלילה ביום ד'	7.5 בלילה	3 ביום	10.5 ביום
ב	6 בלילה ביום ה'	1.5 בבוקר	9 ביום	4.5 בלילה
ג	12 בלילה ביום ו'	7.5 ביום	3 בלילה	10.5 בלילה
ד	6 ביום בשבת	1.5 בלילה	9 בלילה	4.5 ביום
ה	0 בלילה ביום א'	7.5 בלילה	3 ביום	10.5 ביום
ו	6 בלילה ביום ב'	1.5 בבוקר	9 ביום	4.5 בלילה
ז	12 בלילה ביום ג'	7.5 ביום	3 בלילה	10.5 בלילה
ח	6 ביום ביום ד'	1.5 בלילה	9 בלילה	4.5 ביום
ט	0 בלילה ביום ה'	7.5 בלילה	3 ביום	10.5 ביום
י	6 בלילה ביום ו'	1.5 בבוקר	9 ביום	4.5 בלילה
יא	12 בלילה בשבת	7.5 ביום	3 בלילה	10.5 בלילה
יב	6 ביום ביום א'	1.5 בלילה	9 בלילה	4.5 ביום
יג	0 בלילה ביום ב'	7.5 בלילה	3 ביום	10.5 ביום
יד	6 בלילה ביום ג'	1.5 בבוקר	9 ביום	4.5 בלילה
טו	12 בלילה ביום ד'	7.5 ביום	3 בלילה	10.5 בלילה
טז	6 ביום ביום ה'	1.5 בלילה	9 בלילה	4.5 ביום
יז	0 בלילה ביום ו'	7.5 בלילה	3 ביום	10.5 ביום
יח	6 בלילה בשבת	1.5 בבוקר	9 ביום	4.5 בלילה
יט	12 בלילה ביום א'	7.5 ביום	3 בלילה	10.5 בלילה
כ	6 ביום ביום ב'	1.5 בלילה	9 בלילה	4.5 ביום
כא	0 בלילה ביום ג'	7.5 בלילה	3 ביום	10.5 ביום
כב	6 בלילה ביום ד'	1.5 בבוקר	9 ביום	4.5 בלילה
כג	12 בלילה ביום ה'	7.5 ביום	3 בלילה	10.5 בלילה
כד	6 ביום ביום ו'	1.5 בלילה	9 בלילה	4.5 ביום
כה	0 בלילה בשבת	7.5 בלילה	3 ביום	10.5 ביום
כו	6 בלילה ביום א'	1.5 בבוקר	9 ביום	4.5 בלילה
כז	12 בלילה ביום ב'	7.5 ביום	3 בלילה	10.5 בלילה
כח	6 ביום ביום ג'	1.5 בלילה	9 בלילה	4.5 ביום
כט	0 בלילה ביום ד'	7.5 בלילה	3 ביום	10.5 ביום

כפי הידוע שנת החמה עומדת בפיגור של כ-11 יום לעומת שנת הלבנה, ואילו לא היינו מעברים את השנה היתה השנה נגמרת בפיגור אחורנית של 11 יום לעומת שנת השמש, ואז היו מועדי השנה נעים אחורנית בהתאם, ואז היה פסח יכול לחול גם בתחילת החורף, ויש למנוע זאת, כיון שהתורה ציוותה "שמור את חודש האביב" והיינו

שהתורה מצווה שפסח חייבת לחול באביב⁴, ולכך תיקנו את עיבור השנים. בלוח הנוכחי עיבור השנים הוא קבוע⁵ והם השנים גו"ח אדז"ט כידוע. עיבור השנים אמור לכאורה להשוות את שנות הירח מול שנות השמש, והיינו 19 שנות ירח בני 12 חודש בתוספת 7 חודשים נוספים שהוספנו בשנות העיבור, שאמורים להשוות את הפער, אלא בחישוב לפי שיטת שמואל עדיין נשאר פער של כשעה וחצי בין שנת החמה לשנת הירח⁶, ועל אף שבמחזור אחד הפרש עדיין קטן - הפרש זה המצטבר במשך עשרות מחזורים מביא להפרש בין ימות החמה לירח למעלה מחודש⁷, וא"כ קשה לפי שמואל שאין עיבור השנים מועיל להשוות את הפער, ולא עוד אלא שלפי חשבונו אין מקיימים את המצווה של "שמור את חודש האביב" משום שהתקופה כבר נעה אחורנית בכחודש.

* התשב"ץ⁸ מתרץ ששמואל ג"כ ידע את תקופת רב אדא, אלא היות ותקופת רב אדא צריכה דקדוק גדול מפני שהיא מחולקת לרגעים וחלקים, ואפשר לטעות בזה לכך כתב על צד הקרוב, אבל באמת ידע שחשבונו אינו מדוקדק⁹.

⁴ אינני נכנס כעת לשאלה האם דווקא ט"ו בניסן או ט"ז בניסן.

⁵ משום שבזמן שקידשו ע"פ הראיה לא היה עיבור השנים קבוע, והיה הדבר מסור לבי"ד לעשות כפי מיטב הבנתם, והעיקר שבסוף ישתוו שנות הירח עם שנות החמה.

⁶ הרמב"ם (בפרק ט' הלכה ב') מעורר נקודה זו וכותב שלפי שמואל ישאר בין מחזור החמה לירח שעה ועוד 485 חלקים (1: 26: 56.6).

⁷ ולכן יוליוס קיסר רומי שהתקין את הלוח הלועזי התקינו לפי תקופת שמואל שהיתה ידועה באותו העת, ולכן היו עושים 3 שנים בני 365 יום ופברואר בן 28 יום, ובשנה הרביעית היו עושים את פברואר מלא בן 29 יום, ונקרא לוח זה בשם הלוח היוליאני, ובשנת ה-שמ"ב ראו שתקופת האביב באה לפני זמנה 11 יום ואז קבע גריגוריוס ששנת החמה היא 365 יום 5 שעות 49 דקות (פחות 11 דקות משנת יוליוס) ונקבע בשם הלוח הגרגוריאני.

⁸ בחלק א' סי' ק"ח.

⁹ וז"ל: וכבר כתבו המחברים בענין התקופה, שלא נעלם דבר זה (ההפרש שנוצר בין החמה להירח-הוספת המהדיר) משמואל שהרי המתחילים בעיון בחכמה זאת יבינו זאת, כל שכן שמואל שקורין אותו בגמ' (ב"מ פה:) שמואל ירחינאה, לפי שהיה בקי בקיבוע חדשים, ושלח קיבוע כמה שנים לר' יוחנן, ואמר (ברכות נח:) נהירין לי שבילי דרקיע כשבילי דנהרדעי, והיה משתבח בעצמו שהיה יודע לתקן הגולה בקידוש החודשים (ר"ה כ:). והאיך טעה בזה? אבל הוא ראה שתקופת רב אדא צריכה דקדוק חלקים ורגעים ובני אדם שאינם בקיאים בחשבון, היו טועין בזה, מה עשה, הסיר כל אותן דקדוקים ועשה שנת החמה שס"ה יום ורביע על צד הקירוב, כדי שלא יצטרכו לדקדק בחלקים וברגעים, ולא דק, ועל זה אמרו תקופת רב אדא בצנעה, תקופת שמואל בפרהסיא עכ"ל.

וכעין דברים הללו כתב החזון איש (סימן קל"ח אות ד') ע"פ הגמ' עירובין י"ד ע"א כל שיש בהקיפו ג' טפחים יש בו רוחב והיינו כשיש לנו עיגול ואנו מעוניינים לדעת את מידת הקוטר, הפיתרון הוא: לאחר שנדע את מידת ההיקף, נחלק אותה לשלוש והיא מידת הקוטר, ומידה זו ידוע לחכמי התשבורת כתוצאה שאינה מדויקת אלא קרוב לפיתרון האמיתי, (היחס האמיתי ידוע בשם פאי = 3.14159265) ולכן גם לעניינו אע"פ שמידת שמואל אינה מדויקת אבל מ"מ די לנו בפתרון זה שהוא קרוב לפתרון האמיתי, והטעם: כי לא נתנו המצות אלא לצרף בהם הבריות, ולדקדק במצותיו ית' לקבלת מלכותו ית' וגם לקיום חכמת התורה הכלולה בכל דיני המצוות, ולסוד הפנימיות, ולכל הני אינו מפסיד אם הקביעות של גבולי הצימצום יהיה בקירוב כדי שיוכלו לקיים מצוות המעשיות אף חלושי הדעת, עד כאן

* הראב"ח¹⁰ מביא שפירסמו רק את תקופת שמואל, ואת תקופת שמואל הסתירו מהמון העם, אע"פ שידעו שתקופת שמואל אינה מדויקת, והטעם: כי רוב אומות העולם באותו העת סמכו עליה¹¹.

* עוד טעם הוא מביא שם בשם אחד הקדמונים מפני שכל מה שיהיה בעולם מרעב ושובע ומוות וחיים תלוי בתקופה, וחששו שמא יעמוד אדם שאינו הגון ויחריב את העולם לכך פרסמו דווקא את תקופת שמואל אע"פ שידעו שהיא איננה מדויקת¹².

שיטת רב אדא

לפי דעת רב אדא משך שנת החמה הוא 365 יום, 5 שעות, 997 חלקים, 48 רגעים¹³, ולפי זה כל תקופה הוא 91 יום, 7 שעות, 519 חלקים, 31 רגעים.

תורף דבריו, וכעין זה כתב ג"כ רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו הזכרונות (ת"א תשט"ז) עמודים 209-211.

אמנם הגאון ר' מיכאל בכרך (ממשיך דרכו של הנודע ביהודה) מקשה על דברים הללו, שלכאורה לפי ההסברים הללו יוצא ששמואל פירסם משך תקופה שאינו אמיתי, א"כ בסנהדרין (י"ב:) מבואר בשם שמואל שאין מעברין את השנה אלא א"כ היתה תקופה חסירה רובו של חודש, ולא יתכן לומר דקאי על תקופת רב אדא, כיון שלא מצאנו לו בהדיא, ומסתמא מה שאמר "תקופה" התכוון על התקופה הידועה שאמר במקום אחר, והאריך ליישב בתירוצים שונים (עי' בדבריו בקובץ כרם שלמה, קפז, תשנ"ז ח-י"א) ספר העיבור מאמר ג' שער ה'.

¹¹ עיין בספר "דרכה של תורה" (עמוד 214) שהביא כעין זה שהיות והנוצרים היו מתקנים את חגם (חג הפסחא) ע"פ הלוח שלנו לכן כדי להסתיר את סודות הלוח פירסמו לוח שאינו נכון, ולאחר שנתחלף הלוח בלוח היוליאני שכבר לא היה כפוף ללוח היהודי לא חששו לפרסמו.

¹² ובספר זכרון להרב שילה רפאל (הוצאת מוסד הרב קוק), מביא מכתב שכתב הגאון ר' מאיר שפירא מלובלין לגיסו (חלק ממכתב זה כבר נדפס בשינויים בספרו שו"ת אור המאיר סי' י"ג) שלפי דברים הללו ששמואל בעצם ידע שזמן התקופה שונה ממה שאמר, אלא פירסם זמן אחר בדווקא, כדי שלא ידעו את יום התקופה, וע"י זה יזיקו. לפי"ז יתבאר היטב דברי הגמ' בשבת (קכט.) שמבואר שם שקיים חשש במי ששוכב מול השמש, ופעם אחת מצא אבלט (שהיה גוי בבלי כלדאי) את שמואל שוכב בחמה ואמר לו האם השמש בריאה לך, ענה לו שמואל שהיום היה לי הקזת הדם ולכן השמש מועילה לי, אמנם הסיבה האמיתית לשכיבתו לא היה בגלל סיבה זו, אלא סיבה האמיתית היא משום שהיה יום זה תחילת תקופת תמוז, וביום התקופה אין השמש מזיקה, אלא ששמואל לא רצה לגלות דבר זה לאבלט. ומבאר המהר"ם שפירא ששמואל פירסם את התקופה הנקראת תקופת שמואל, וגם אבלט שהיה מכשף ידע מתקופה זו, לכך כשאבלט מוצאו שוכב מול השמש ושואלו מדוע אתה שוכב כן לא רצה לענות לו את הסיבה האמיתית, כי הרי הוא גילה לציבור זמן אחר של התקופה, ולכן לא היה יכול לומר לו שהיום יום התקופה, כי הוא לא גילה את היום האמיתי, ועוד, אילו יגלה לו ישיב לו הגוי האיך פרסמת זמן אחר, לכך אמר לו שהסיבה הוא בגלל הקזת הדם.

¹³ הרגע הוא אחד מששה ושבעים בחלק, היינו כל חלק הוא 76 רגעים.

אמנם בעיון בשיטת רב אדא יקשה ע"ז כמה דברים:

- א. את שיטת רב אדא אנו מוצאים לראשונה רק בספרי הראשונים.¹⁴
 בגמ' לא מצאנו שום מקור¹⁵, ומאידך שיטת שמואל מובאת בכל המדרשים ובכל סוגיות הגמ' הנזכרות על עניין התקופה ושנות החמה.
 ב. מדוע לא נזכר בכל הש"ס השם רב אדא¹⁶ לענייני עיבור וכדו' כמו שנזכר כלפי שאר האמוראים שהיו ידועים בתורה זו¹⁷.
 ג. בנושא עיבור שנות גו"ח אדז"ט שהוא מחזור של 19 שנים, לפי רב אדא שנות החמה והירח אכן משתוות לחלוטין. אבל בעיון ביחס לשנה האסטרונומית קיים הבדל משמעותי של כ-7 דקות¹⁸, אין ספק שמבחינת הבדל של שנה אחת הוא הבדל מזערי אבל בהצטברות של שנים ההבדל הולך וגודל.

למעשה כתבו כל המעברים הקדמונים שתקופת רב אדא היא למעשה התקופה הקרובה יותר אל החשבון האמיתי, וממנה אנו מונים לחשבונות עיבור השנה, אבל לענין תקופות אנו מונים כפי תקופת שמואל.

¹⁴ ספר העיבור להראב"ח מאמר שלישי שער הרביעי מידת שנת החמה לדברי רב אדא בר אהבה כאשר אדם מבין מטעמו וכאשר ראינו מפורש בברייתא הקרואה על שמו, עכ"ל, (אבל עד היום עדיין לא מצאנו את הברייתא) וכן מובאת ע"י הרמב"ם בפרק י' הלכה א', בספר העיבור לר' אברהם אבן עזרא בקטע המתחיל תקופת רב אדא, במאירי סנהדרין (יג:), וביד רמה שם בסנהדרין.

¹⁵ אמנם המפרש על הרמב"ם כתב שמצינו גם מקור לדברי רב אדא והיא מהגמ' ר"ה (כא:) שלח ליה רב הונא בר אבין לרבא וכו' ותורף דברי הגמ' שסיבת עיבור השנה היינו שחג הפסח יחול תמיד לאחר חידוש תקופת ניסן, והיות שחשבון זה מסתדר רק לפי רב אדא ע"כ שמצאנו מקור לדבריו (ועי' בפרק עיבור השנה שהסברנו באריכות דברי הגמ' אלו) וכן כתב בשו"ת משאת בנימין סימן ק"א.
 ובספר דרכה של תורה כתב שמצא גם ירושלמי שהוא דווקא לפי שיטת רב אדא, אבל עי' בספר "על השמינית" הערה 150 שדחה דבריו.

¹⁶ בגמ' מוזכרת שלושה אמוראים בשם רב אדא בר אהבה (1) תלמידם של רב ושמואל וחבירו של רב הונא. (2) תלמידו של רבא. (3) תלמידו של רב פפא. החוקר צ"ה יפה בספרו קורות חשבון העיבור רצה להוכיח שהכוונה לרב אדא תלמידו של רבא היות שבערכין (ט:) מובאת מימרא בשמו בנושא הלוח העברי.

¹⁷ אמנם מצאנו סוגיא שרב אדא נקשר לידיעות אסטרונומיות, בגמ' פסחים (יב:) בנושא של איסור אכילת חמץ לדעת ר"מ אסור לאכול שעתים קודם חצות, אע"פ שמן התורה אסור רק מחצות, וטעם הדבר: משום הרחקה. וובגמ' הקשו ע"פ שיטתו של רבי שאדם טועה גם בשלוש שעות, א"כ מדוע הרחיק ר"מ מחצות רק שעתים, ולכאורה היה צריך להרחיק בשלוש שעות, ותירצו שלגבי הבדל של קודם חצות ולאחר חצות קיים הבדל מהותי בין מקום השמש קודם חצות שהוא במזרח, לבין מקומו לאחר חצות שהוא במערב, ולכן די בהרחקה של שעתים, והקשו בגמ' א"כ די לנו גם בהרחקה של שעה, ותירץ רבא ע"פ אימרתו של רב אדא בר אהבה ששעה לפני חצות השמש עומדת קרובה לנטות למערב ואפשר לטעות בזה. עכ"פ רואים מדברים אלו שבעניינים אסטרונומיים הביאו רבי אדא בר אהבה.

¹⁸ הפער של תקופת רב אדא פחות חמור מתקופת שמואל שמגיע ל- 12 דקות לעומת השנה האסטרונומית האמיתית.

מקור לתקופת רב אדא

נושא זו העסיק רבות את חוקרי הלוח העברי בזמן האחרון, חלק מהחוקרים הגיעו גם למסקנות מרחיקות לכת, החוקר צ"ה יפה¹⁹ הגיע למסקנה שתקופת רב אדא היא המצאה, וזאת כדי להראות שסידור השנים המעוברות במחזור מתאים למצוות "שמור את חודש האביב". למסקנא זו הגיע גם החוקר ח.ז. סלונימסקי²⁰ שתקופת רב אדא לא היתה ולא נבראה רק המעברים האחרונים לקחו מחזור של 19 שנות ירח וחילקו אותו ל-19 ומהתוצאה החליטו שזהו משך שנת חמה, והוסיף עוד שהברייתא שהראב"ח מביא שבה כתובה "תקופת רב אדא", לא היתה ולא נבראה, אחת מההוכחות שעליהם התבססו הללו הוא ללא ספק היא העובדה ש-19 שנות חמה של רב אדא שוות בדיוק ל-19 שנות ירח בתוספת 7 חודשי שנת העיבור. אמנם עיין בספר על השמינית²¹ שמביא שמצאנו אצל התוכנים הקדמונים שנת חמה קרובה מאוד לזה, והיא שנת החמה של תלמי שהיא 365 יום 6 שעות פחות 1/300 של יום:

רגעים	חלקים	שעות	ימים	
48	997	5	365	לפי רב אדא
45.6	993	5	365	לפי תלמי

א"כ ההבדל בין שנת תלמי לשנת רב אדא הוא בארבעה חלקים בלבד (שהם 13.3 שניות).

אמנם אין ספק שגם חכמינו ז"ל הכירו מבעיה זו, הרמב"ם (בפרק י' הלכה ו') כותב על תקופת רב אדא:

ונראין לי הדברים: שעל חשבון תקופה זו היו סומכין לענין עיבור השנה, בעת שבית דין הגדול מצוי, שהיו מעברין מפני הזמן ומפני הצורך, לפי שחשבון זה הוא האמת יותר מן הראשון והוא קרוב מדברים שנתבארו באיצטגינות יתר מן החשבון

¹⁹ בספרו קורות חשבון העיבור פרק כ"א.

²⁰ ביסודי העיבור מאמר ב' (החזון איש או"ח סימן קמ"א אות ט' קוראו מתחכם אחד).

²¹ למהנדס יעקב לוינגר, עמוד 151.

הראשון שהיתה שנת החמה שלוש מאות וחמשה ושישים יום ורביע יום.

א"כ מוכח מתוך דבריו שאינו מכריע לגמרי כשיטת רב אדא, לומר שהיא החשבון האמיתי, ואין חשבונו של שמואל אמת, אלא הוא כותב שחשבון רב אדא היא יותר קרוב לאמת מן הראשון, אבל לא שהוא מדויק לגמרי, הרי רואים שגם הרמב"ם ידע על הסטיה בין חשבון רב אדא לשנה האסטרונומית המדויקת²².

בקובץ "אש תמיד" (תשס"ה), פורסם מאמרו של הרה"ג ר' יחיאל מיכל שלזינגר זצ"ל ראש ישיבת קול תורה בנושא זה, ותורף דבריו הוא שכשעברו את השנה בעת שבית דין היה קיים היו מעברין את השנה לא רק בגלל התקופה אלא גם על פירות האילן ועל האביב ומפני הצורך, נמצא שאע"פ שיתכן שכמה וכמה שנים חג הפסח מתרחק מיום התקופה מחמת עיבורי השנים הללו, עכ"ז הרשות לבי"ד לקבוע עיבורי שנים הללו, כי אע"פ שיסוד דין עיבור השנה מיוסד כדי שתקופת האביב יהיה בפסח מ"מ דין זה נמסר לבי"ד, והתורה נתנה לבי"ד כוח לעבר את השנים במידת הצורך, אע"פ שאינו לצורך האביב, וכמו כן לענינו, הלל כשתיקן את הלוח שלנו תיקנו עם כללים ברורים (וידועים דבריו של רמב"ם שהלוח שלנו אפילו תינוקות של בית רבן יכולים לחשב אותו) והמטרה שהלוח יהיה ברור לכל בר דעת, וכל אחד יוכל להתקין ולעשות לעצמו לוח שנה, וכללי החשבון הם: החשבון הפשוט של י"ט שנות מחזור, כללי הדחיות, והעיקר שאין אנו מתיחסים כלל למולד שבכל חודש וחודש אלא העיקר הוא המולד של ר"ה, וממנו אנו מחשבים את שאר החודשים לפי הכללים המסורים בידינו אם החודש

חסר או שהחודש מלא, ותוצאת סדר הלוח באופן זה היא שאמנם רוב השנים הפסח חל אחרי התקופה האסטרונומיה האמיתית, אלא שיש כמה שנים שהוא רחוק מהתקופה האמיתית, משא"כ לוח שהיה בנוי על חשבון התקופה האמיתית היה מסבך מאוד את חשבון הלוח, ראשית הוא היה קובע שחוץ מהמולד של ר"ה אנו אמורים להתייחס לענין החשבון גם לשאר מולדות השנה, והיו צריכים לתת כללים מורכבים מאוד כדי לקיים לוח שנה מסודר התואם גם את משך השנה האסטרונומי המדויק,

²² והאגרות משה או"ח חלק ד' סימן י"ז תירץ ע"פ רמב"ם זה הלכות סותרות, דידוע שלענין עיבור השנים סומכים על חשבונו של תקופת רב אדא, ואילו לענין חשבונו התקופה לצורך שאלת גשמים וברכת החמה אנו סומכים על תקופת שמואל דבר שנראה כסתירה, ולכן הוא מסביר היות שלא הוכרע בפירוש כדברי רב אדא הוי כספיקא דדינא, לכן לענין עיבור השנה ששם מדויק יותר כדברי רב אדא עליה סמכין, אבל לענין התקופות סומכים על תקופת שמואל, ובהמשך נדון בדבר זה בהרחבה.

נמצא שמה שחכמינו ז"ל לא תיקנו את הלוח לפי התקופה האמיתית הוא כדי שלא לסבך את הלוח, ולפי"ז הוא מכריע שזה נכלל ברשותם של החכמים לעבר את השנה מפני הצורך אע"פ שזה נוגד את התקופה האמיתית, ואין לך צורך גדול מזה מהתקנת לוח עברי מסודר שיחזיק לאורך שנים ללא בעיות וחריגות, אמנם בימי חז"ל שעיבור השנים נעשה ע"פ הבי"ד והם ידעו את התקופה האמיתית ידעו לסדר את השנים לפי התקופה האמיתית.

והוא מוסיף שם חידוש עצום, שאכן חכמינו ידעו שאין תקופת רב אדא התקופה האמיתית, אלא שזו היחידה שהתאימה עם כללי הלוח, והם לא רצו לשנות את כללי הלוח, ולכן אם יש שנה שפסח חל מאוחר, הוא נכלל בגדר "מפני הצורך".

אמנם ב"על השמינית"²³ יישב שאלת ההבדל בין תקופת רב אדא לעומת התקופה האמיתית בדרך אחרת, והוא: ששיעורי התורה נקבעו לפי המציאות, ואחרי קביעת השיעור, המציאות אינה מעניינת אותנו עוד גם אם היא משתנה; כמו שחכמינו ז"ל קבעו שגיל הבגרות של הנערים הם בגיל 13, אם יבוא חוקר מדעי ויוכיח באותות ובמופתים שבימינו גיל ההתבגרות הממוצע השתנה, ויש צורך לשנות את ההלכה, בודאי שאנו לא נשמע לו. וכן חז"ל קבעו שרק נערה בגיל 3 ראויה לביאה, 3 שנים הללו נקבעו לפי שנות לוח, ואם בי"ד מעבר פעמים את 3 השנים הללו נמשכות 3 השנים הללו יותר מהצפוי. רעיון זה מביא גם לתוצאות הלכתיות מרחיקות לכת, נערה בת שלוש יום אחד שאביה קיבל קידושין מאחד ונבעלה לאחר, בועלה חייב מיתה, ואם במפתיע החליטו בי"ד לעבר את השנה, שכתוצאה יוצא שעדיין היא אינה בת שלוש, אינו נהרג. ולכן גם לעניינו, תקופת רב אדא נתקנה בשנת תר"ע²⁴ לשטרות (ד'קיי"ט). בשנה זו היתה תקופת רב אדא קרובה מאוד לתקופה האמיתית, וע"פ חשבון זה קבעו את הלוח. לאחר שקבעו את הלוח לא מעניינת אותנו יותר התקופה האמיתית.

אלא שרעיון זה טעון בירור יסודי, מחמת שאינן דומות הראיות שהביא לענין הלוח העברי. גיל הבגרות של 13 הוא ללא ספק גיל ההתבגרות הממוצע בימי חז"ל, דהיינו גיל ההתבגרות הזה היה חל בתקופה מסויימת, לכן אם יבוא מאן דהוא ויטען שכיום השתנו הטבעים לא נשמע לו כי כן כללי חכמים לאחר שקבעו כללים אי אפשר לשנות. וכן לענין 3 שנים אצל נערה - חכמינו ז"ל בדקו גיל נערה הראויה לביאה, ומצאו גיל ממוצע שהוא גיל 3, ולכן קבעו כלל זה בצורה נוקשה של 3 שנות לוח, אע"פ שפה ושם

²³ עמוד 31.

²⁴ ע"פ המסורת של רב האי גאון.

עלולים להיות סטיות קטנות, מ"מ בכל כלל הלכה שקובעים, חייב הדבר להיות בכלל נוקשה, על אף שיסטה מהמטרה הכללית. אבל לעניינו לגבי תקופת רב אדא למרות שבזמן תיקון הלוח העברי היה התקופה די שווה לתקופה האמיתית, מ"מ התקנה היתה שתקופת רב אדא נחשבת לתקופה האמיתית, כי הרי כפי לשון חז"ל בביאור הגמ' סנהדרין וראש השנה אנו מוצאים בלשונם שתקופת אביב, היינו שהשמש תעמוד בראש מזל טלה, א"כ אנו רואים שאת זמני התקופה לא תלו בזמן קבוע למעלה מטבע העולם, אלא קבעו אותו בזמן גרמי השמים, וא"כ היאך קבעו אותו בזמן שאינו זמן אמיתי. ואמנם בספר העיבור לר' אברהם אבן עזרא, נראה מתוך לשונו שבעיה זו הציקה לו ולכן כתב ע"ז:

ובעבור שאמרו קדמונינו ז"ל שתקופת רב אדא
 בצנעא פירשו בו חכמי הדור כי תקופת רב אדא הוא
 האמת ובעבור שידוע תקופת רב אדא מתי תיכנס
 השמש במזל טלה יוכלו המכשפים לעשות מעשים
 גדולים בעולם. גם אלו לא דיברו נכונה, כי תקופת רב
 אדא איננה כאשר חשבו כי היא כנגד גלגל המזלות
 איננה רק כנגד גלגל השמש שמוצקו רחוק ממוצק
 הארץ.

וכוונתו לומר שתקופת רב אדא הינה תקופה ממוצעת ולא במהלך החמה האמיתי. אבל למרות כל הקשיות והתירוצים שחלקם גם אינם מתרצים ביותר, אין ספק שזה לא המקום היחיד שדברי חכמינו קצת קשים, לפעמים מכוח הסברא, לפעמים מכוח הסתירה, ולפעמים מכוח הוכחות שאינם במציאות העולם, וחלק גדול מהקושיות נשארו בצ"ע, מכל מקום הטענה שהמציאו ברייתא לצורך פתרון זה היא תמוהה, ולכן נדחתה ע"י חלק מהחוקרים שהאמינו לראב"ח שאכן הייתה ברייתא ע"ש רב אדא והיא אבדה. וכבר פקפקו בעבר האם קיימת "ברייתא דשמואל" למרות שהוזכרה אצל קדמונים רבים, ולבסוף בא ר' נתן עמרם ופרסם ברייתא זאת מכתב יד עתיק, ועל החוקרים להזהר בדבריהם שלא לחרוץ משפט מוקדם.

התקופה - הלכה למעשה

כפי שביארנו, קיימות שתי שיטות בחישוב התקופות, "תקופת שמואל", "תקופת רב אדא". למעשה התקבל שלצורך חישוב הלוח לענין מחזור י"ט שנים והשוואת שנות השמש לשנות הירח - מחשבים ע"פ תקופת רב אדא, ואילו לענין חישוב התקופות שנוגע להלכות אחדות (כפי שנראה בהמשך) נפסק לפי שמואל.

על נוהג זה מקשים שתי קושיות:

(א) איך אנו פוסקים לענין חשבונות השנים כרב אדא ואילו לענין חשבונות התקופות כשמואל? הרי לכאורה נראה הדבר כתרתי דסתרי!

(ב) כפי שראינו מקור תקופת שמואל היא ממס' עירובין (נו.) לגבי ברכת החמה, וחשבון כ"ח השנים לענין ברכת החמה הוא ע"פ בהתאם לשיטת רבי יהושע שבניסן נברא העולם, ואילו לענין חשבון השנים אנו מונים לפי השיטה שבתשרי נברא העולם, וא"כ איך אנו מונים לומר שגם בניסן וגם בתשרי נברא העולם?

* בתשובות משאת בנימין²⁵ תירץ שכשם שמצאנו שלענין התקופות אנו מונים שבניסן נברא העולם ולענין חשבון השנים אנו נוקטים שבתשרי נברא העולם כך גם לענין התקופות אנו נוקטים כשמואל ולענין חשבונות השנים אנו נוקטים כרב אדא.²⁶

* עוד תירץ שלפי שמהלכות השייכות לענין התקופות, משתייכת ברכת החמה, לכך אנו נוהגים בהתאם לשיטת שמואל אע"פ שאינה להלכה, כי לשיטתו אכן חלה תקופת ניסן בתחילת ליל רביעי כפי שהיה בעת תליית המאורות, אבל לשיטת רב אדא מעולם אינה חלה תקופת ניסן בתחילת ליל רביעי.

* המהר"ם שיק²⁷ תירץ שמה שמונים לענין התקופות מניסן אינו מטעם שאנו סוברים שבניסן נברא העולם אלא שכשם

²⁵ סימן ק"א.

²⁶ אבל מ"מ אינו מובן מה מתורץ בזה שכן לכאורה רק הגדיל את הקושי, שהרי יקשה מדוע אנו מונים לעניין בריאת העולם גם מניסן וגם מתשרי? ואכן מלשון שו"ת חתם סופר (או"ח תשובה נ"ו) נראה שלא קיבל תשובה זו, ונוטה לקבל את דעות הסוברים שאין לברך כלל ברכת החמה, ולא עוד, אלא ברכה לבטלה היא.

²⁷ אורח חיים סימן צ'.

שאנו מתחילים למנות ממולד ב/ה/ר"ד שהוא מולד תוהו שלא היה מעולם, כמו כן אנו מונים מניסן שהוא בתחילת ליל ד' שהוא מולד ניסן של תוהו, וכל כך למה? היות לפי שהשמש החלה להקיף בתקופתה הראשונה בתחילת ליל ד', ולפי החשבון יוצא שבכל כ"ח שנה מתחילה תקופת ניסן בתחילת ליל ד', לכך קבעו אז את הברכה.²⁸

* בעל האגרות משה²⁹ מתרץ שבמחלוקת רב אדא ושמואל לא נפסק בבירור³⁰, אמנם סמכו לעניין עיבור השנה על תקופת רב אדא וזאת בגלל שהיא מבוררת יותר, אבל אין לומר שתקופת שמואל בטלה לגמרי, לכך צריך להתחשב בשתי השיטות.

* בשו"ת צמח צדק³¹ כתב שכן היתה קבלה מאז ומעולם שחשבונות התקופות הם לפי שיטת שמואל³².

* בשו"ת להורות נתן³³ תירץ ע"פ דברי המבארים³⁴, שסוד העיבור³⁵ הוא תקופת רב אדא, ולכן בזמן שבי"ד היה קיים, היו ב' תקופות ידועות. תקופת שמואל לכל העיבור ותקופת רב אדא

²⁸ מתוך לשונו משמע שלענין חשבון המולד הראשון אנו נוקטים כחשבון המובא בדברי התוס' שמולד הראשון היה ביום ו' בשעה י"ד (מחמת שהלבנה היתה נזופה) ולענין זה חשבינו למפרע מולד ב/ה/ר"ד, אלא שעדין יש להבין איך הגיע החשבון לתחילת ליל רביעי, שכן תליית המאורות היתה בתחילת ליל ד' שאז בעצם מתחילה תקופת היצירה הראשונה לענין החמה, וכשנחשב למפרע את חשבונות התקופה של חצי שנה (לפי שמואל) נגלה הבדל של 15 שעות שהרי לשיטת שמואל בין תקופה לתקופה יש הבדל של 91 יום 7.5 שעות, 91 יום הם בדיוק 13 שבועות שמסתיימים באותו יום אך בהפרש נוסף של 7.5 שעות, וא"כ תקופת ניסן של תוהו חלה בליל ג' לאחר 8 שעות (לאחר שנכח 15 שעות מתחילת ליל רביעי למפרע) ואע"פ שמצאנו כי האי גוונא את החשבון ד' תרמ"ב היינו לענין מולד תוהו ניסן של הירח, אבל לא לענין התקופה. וצ"ע.

²⁹ אורח חיים חלק ד' סימן י"ז.

³⁰ יש לזה ראיות אחדות: א) הרמב"ם (פרק י' הלכה ו') כותב על חשבון רב אדא והוא קרוב יותר מן הראשון, היינו שגם חישוב זה אינו מבורר לגמרי אלא שהוא מבורר יותר מן הראשון. וכן כתב התשב"ץ (חלק א' סימן ק"ח) שתקופת רב אדא היא יותר קרובה אל האמת מתקופת שמואל. ב) הרמב"ם (בפרק ט') מאריך לבאר את תקופת שמואל ואת דרכי החשבונות שבדבר, ואם אמת שבתקופת שמואל אין כל ממשות ולא נאמרה אלא כדי להסתיר את תקופת רב אדא, מדוע מאריך בה הרמב"ם?

³¹ הראשון, סימן י"ד.

³² כפי שיבואר לקמן, לענין מים מגולים, נהגו תמיד כפי תקופת שמואל, לכך גם לכל עניני התקופות הלכה נהגו כשיטת שמואל, לפי שכן נהגו מעולם.

³³ חלק ד' סימן י"ב.

³⁴ התשב"ץ, ספר העיבור ועוד, שתקופת שמואל בפרהסיא ותקופת רב אדא בצינעה.

³⁵ וכידוע קיימים פירושים רבים מה היה סוד העיבור, ורבים מפרשים שסוד העיבור הוא תקופת רב אדא.

רק לבי"ד לצורך עיבור השנים, ולכן לפי שכך היה בזמן בי"ד כן נשאר בימינו, שדברים הנוהגים לענין עיבור השנים מחשבים ע"פ תקופת רב אדא, ואילו לענין ההלכות הנוהגות לענין חשבונות התקופות נוהגים ע"פ שיטת שמואל³⁶.

ברכת החמה

ברכות דף נ"ט ע"ב

תנו רבנן: הרואה חמה בתקופתה, לבנה בגבורתה, וכוכבים במסילותם, ומזלות כסדרן, אומר "ברוך... עושה בראשית". ואימת הוי? אמר אביו, כל כ"ח שנין, והדר מחזור, ונפלה תקופת ניסן בשבתאי, באורתא דתלת נגהי ארבע.

כל 28 שנים חלה תקופת ניסן בדיוק כפי שהיתה בשעת הבריאה, אור ליום רביעי בתחילת הלילה, ולפי שלאחר כ"ח שנים חוזר המצב לקדמותו להיות כמו בעת שנברא העולם³⁷, לכך מברכין ברכת החמה³⁸, בבוקר³⁹.

³⁶ בתשובתו מאריך לבאר שאין שום מכשול יוצא מתוך דבר זה, שכפי שיבואר לקמן, חשבונות התקופה הם הלכה למעשה לענין ג' דברים: ברכת החמה, שאילת גשמים בגולה ומים מגולים. לענין ברכת החמה, מעצם הדין היה ראוי לברך בכל יום שהרי בכל יום מחדש ה' בטובו מעשה בראשית, לכן אם הוא מברך "עושה מעשה בראשית" אין חשש לברכה לבטלה, וכן לענין שאילת גשמים בגולה שעיקר התקנה לברך רק ביום ה-60 לאחר תקופת תשרי כדי שהגשמים לא יבואו מדי מוקדם, ולכן לפי שכבר נהגו כבר לפי תקופת שמואל אין משנים את ההלכה, וכן לענין סכנת מים מגולים לפי שכל מה שמקפידים לענין הסכנה כן הוא מזיק (ע"י פסחים ק"י ע"ב) לכן לפי שהתקנה המקובלת בכלל ישראל שהסכנה הוא דווקא ע"פ חשבונו של שמואל, לכך נשארה הסכנה רק בתקופת שמואל.

וכעין זה כתב ג"כ בתולדות שמואל (בסוף ספרו בקונטרס "מגדנות אליעזר") שלענין שאילת גשמים אין מקפידים שיתחילו לשאול לאחר שעברו שישים יום מהתקופה האמיתית, אלא מקפידים שיתחילו יחד לשאול, וכן לענין ברכת החמה אין מקפידים שיהיה באותו יום דווקא ואפילו אחרו אותו בימים אחדים ג"כ אפשר לברך, וכמו לענין קידוש לבנה שזמנו עד אמצע החודש, לכן אין חשש לברכה לבטלה לפי חשבונו של שמואל.

³⁷ תקופת ניסן חלה ביום רביעי כל 7 שנים, וכפי שראינו בטבלה דלעיל. אבל שתחול ביום רביעי בתחילת הלילה, הוא רק פעם ב-28 שנה.

³⁸ כן נפסק בשו"ע סימן רכ"ט, וכתב על כך בשו"ת משאת בנימין (סימן ק"א) שלכך מברכים ברכת החמה לפי שיטת שמואל, וזאת משום שלפי שמואל יוצא שתקופת ניסן נופלת בתחילת ליל רביעי כמו שהיה בעת תליית המאורות, אבל לפי רב אדא מעולם אינו יוצא בתחילת ליל רביעי לכך אין מברכים לפי שיטתו.

ברם לאמיתו של דבר, בעל "הערוך", סבור שחיוב ברכת החמה הוא לאחר שלושה ימים שלא נראתה השמש, וכשנראה שוב מברכים ברכה זו, ולשיטתו מה שאמרה הגמ' הרואה חמה בתקופתה היינו בבהירותה, וכן הובא בהגהות מימוניות, והמאירי הביא זאת בשם י"א, ומטעם זה כתב בשיירי כנסת הגדולה (סימן רכ"ט אות ב') שבמקומו לא נהגו לברך בשם ומלכות לפי שחששו לשיטת הערוך וחששו שמא מברכים ברכה לבטלה, והוסיף שם שלכאורה נראים הדברים שזו מחלוקת בין הירושלמי לבבלי, כי בירושלמי (ברכות פרק ט' הלכה ב') למדנו: הרואה את החמה בתקופתה ואת הלבנה בתקופתה ואת הרקיע בטירתו אומר ברוך עושה מעשה בראשית. אמר רב הונא, הדא דתימר - בימות הגשמים לבד לאחר שלשה ימים. בפירוש דברי הירושלמי ניתן להבין בשני אופנים אופן א' כפי שהכנסת הגדולה הבין שרב הונא בא לפרש חמה בתקופתה היינו לאחר שלשה ימים שלא ראו את השמש אז מברכים, וכן דעת הרדב"ז (בשו"ת סימן ל"ב אות ג') אמנם הפני משה בירושלמי שם מבאר שדברי רב הונא מוסבים על מה שכתוב שם "רקיע בטירתו", וע"ז בא לומר היינו בימות הגשמים כל שלא ראה שלשה ימים, אבל לא שבא לפרש את המושג "חמה בתקופתה", ולעולם דעת הירושלמי כדעת הבבלי לענין ברכת החמה פעם בכ"ח שנים, וכן מבאר בספרי אחרונים נוספים וכן נפסק להלכה, אמנם החתם סופר בשו"ת חלק או"ח סימן נ"ו מצדד כשיטת הערוך ואלה דבריו: לפי שלשיטה שברכת החמה היינו מכ"ח שנים וכו' והוא לפי שיטת שמואל, כנ"ל, וקשה איך פוסקים גם כרב אדא וגם כשמואל, ולכן הוא מצדד שהפירוש בגמ' כשיטת הערוך שברכה זו היינו בימות הגשמים אם לא ראה את החמה ג' ימים.

ביאור שונה נוסף מצאנו בפירוש רבנו בחיי בפרשת בראשית בפסוק והיו לאותות (א' י"ד) שחיוב ברכת החמה הוא כל שנה בתקופת תמוז ביום בו השמש מאירה בפרק הזמן הארוך ביותר, כלומר ביום הארוך של השנה, וכן הביא הרס"ג בפירושו על הסידור (עמוד צ').

³⁹ כתב המגן אברהם שזמן הברכה הוא דוקא עד ג' שעות, אבל לאחר ג' שעות לא יברך כיון שהחמה כבר עברה ממקום זה. ואחרונים רבים נתקשו לפרש היכן המקור להלכה זו, ובפרי מגדים כתב שמקור הדברים הוא מדברי הלבוש, וז"ל: הרואה חמה בתקופתה והוא מכ"ח שנה לכ"ח שנה והתקופה בתחילת ליל רביעי כשרואה אותה בבוקר מברך... שאז הוא עומדת בתחילת היתלותה ברקיע במעשה בראשית, והוא בכמו ג' שעות על היום ההוא. עכ"ל. ואין ספק שדברי הלבוש קצת קשים להבנה שכן דווקא לפי שיטת רבי אליעזר שסובר שבתשרי נברא העולם חלה התקופה לשיטתו בניסן ביום דווקא, אבל לרבי יהושע שסובר שבניסן נברא העולם ולשיטתו חלה בתחילת ליל רביעי, וא"כ מה מקום לתחילת היום דווקא. (והרי חשבון ברכת החמה הוא לפי רבי יהושע שבניסן נברא העולם, כמבואר לעיל) ואלא ע"כ צריך לפרש כמו המהר"ם שיק שאע"פ שאנו נוהגים לענין התקופות כשמואל אבל מה שאנו מונים מניסן אינו מחמת שאנו סוברים שבניסן נברא העולם, אלא אנו מונים לניסן של תוהו, (והאמת היא שהלבוש סותר את עצמו מיניה וביה, שבתחילת דבריו כתב שהתקופה נופלת בתחילת ליל ד') ואפילו אם נאמר שהמגן אברהם פסק כהלבוש, מ"מ מתוך הלבוש משמע שזמן הברכה הוא משלוש שעות ואילך, ולא כמו שפסק המגן אברהם עד שלוש שעות, וכן הקשה בשו"ת מהר"י אסאד (או"ח סימן ז') ואכן אחרונים רבים חולקים על המגן אברהם וכותבים שאפשר לברך עד חצות היום. ועוד הובא בקובץ "מוריה" (גליון קי"א-קי"ב) מאמרו של הרב משה נחום שפירא שהביא להוכיח עוד שאין המגן אברהם כותב דבריו לפי הלבוש, וזאת לפי מה שכתב בשדי חמד (כללי הפוסקים סי' ט"ו אות י"ט בשם שו"ע הרב) שדרכו של המגן אברהם שכשפוסק דבר הלכה לפי שהסכים למחבר פלוני הוא מציין את שמו בסוגריים בסוף ההלכה, ואילו כאן לא כתב המגן אברהם שום מקור, וע"י שם שמאריך ליישב שיטת המג"א, וע"י בספר ברכת החמה מהרב מרדכי כהנא (בארדיאב תרפ"ה), שמביא שם שכל היום כשר לברכה. וע"י בספר יחוה דעת (חלק א' סימן יח).

ובשו"ת להורות נתן (חלק ד' סימן י"ד) כתב לתרץ את דברי המגן אברהם שאין כוונתו לפרש כדברי הלבוש, אלא ההיפך שזמן הברכה היינו דווקא לאחר שלוש שעות, ואע"פ שדברים הללו תואמים רק לפי שיטת ר"א שבתשרי נברא העולם ולתקופות אזלינן בתר שיטת רבי יהושע שבניסן נברא העולם, לכך כתב לחדש שבעצם נקטינן שבתשרי נברא העולם, אלא שלפי שקיבלנו את סדר התקופות לפי שיטת שמואל, כידוע, וכן הן נשארו להלכות התקופה, כפי שנתבאר לעיל באריכות, נמצא שאע"פ שאנו מונים לענין התקופה לומר שבניסן נברא העולם, מ"מ למעשה אין אנו סבורים כך אלא ההיפך שבתשרי נברא העולם, לכך אע"פ שאנו מונים מניסן, מ"מ לענין הברכה אנו משתדלים להתאים את עצמנו כפי שנראה הדבר בעת בריאת העולם לשיטת ר' אליעזר שבתשרי נברא העולם, ולכן אנו משתדלים לברך דווקא לאחר ג' שעות.

שאלת הגשמים בגולה

בגמ' תענית דף י' ע"א :

מתני' בגי' במרחשון שואלין את הגשמים.
 רבן גמליאל אומר, בשבעה בו. ט"ו יום אחר
 החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת:
גמ' א"ר אלעזר, הלכה כרבן גמליאל. תניא,
 חנניה אומר, ובגולה - עד ששים בתקופה.
 אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל, הלכה
 כחנניה.

מבואר בגמ' שלענין זמן שאלת גשמים חלוקים בני ארץ ישראל מבני הגולה. לדעת
 תנא קמא בני ארץ ישראל שואלים בשלושה. לדעת רבן גמליאל, בשבעה. אבל בני
 הגולה שואלים לכו"ע בששים יום לאחר התקופה.⁴⁰

שתיית מים בשעת התקופה

בשעה שהתקופות מתחלפות נוהגים לא לשתות מים מגולים מפני הסכנה⁴¹, ובמהות
 הסכנה כתב האבודרהם: מצאתי כתוב שמי ששותה מים בעת התקופה הוא עלול
 להינזק ולהיתנפח.⁴²

טעם הדבר :

* האבודרהם כתב שבתקופת ניסן נהפכו באותו העת מימי מצרים לדם.
 בתקופת תמוז לפי שבשעה שאמר הקב"ה למשה ואהרן ודברתם אל הסלע

⁴⁰ טעם הדבר כתב רש"י שבחז"ל הוא מקום נמוך ואינם זקוקים למטר כל כך. ובטור (סימן קי"ז) הביא
 בשם תשובות הרא"ש שרצה לשנות ההלכה במקומות שצריכים מטר כמו באר"י שיבקשו מטר בז'
 מרחשון, אמנם יש דעות בראשונים שהלכה זו נאמרה על בבל בלבד, ועי' בספר ואד יעלה חלק רביעי
 סימן פ"ח, מהרב אהרן דויד תשס"ג, שהיטיב לסכם דעות הראשונים והאחרונים שדנו בנושא זה.
⁴¹ מובא בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן פ', תשובות הגאונים מוסאפיה סימן י"ד) אבודרהם שער
 התקופות, מרדכי סוף פרק שני דפסחים, רוקח ס"י ער"ה, וכן פסק הרמ"א ביורה דעה סימן קט"ו סעיף
 ה'.

⁴² האבן עזרא מגיב על חשש זו שהיא שיחת הזקנות, היינו שאין חשש אמת בדבר, אבל הפרי חדש דוחה
 בתוקף נגד דברים אלו, וכה הוא מזהיר: ואל תחוש לדברי החכם אבן עזרא שכתב שדבר הניפוח הוא
 שיחת זקנות, שאף בזמננו זה שמענו כמה נפוחים משתיית מים בשעת התקופה, ומה מתים ומהם
 מתרפאים.

לעיניהם, ונתן מימיו וגו', והם לא עשו כן, והכו אותו, זבו ממנו דם, ובאותו שעה לקו כל המים לדם. בתקופת תשרי, לפי שבאותו הפרק בא אברהם לשחוט את יצחק, וטפטפה הסכין דם, ואותו הטיפה נתפרשה במימות⁴³. בתקופת טבת, לפי שבאותו הפרק שחט יפתח את ביתו⁴⁴.

* עוד טעם כתב: שד' מלאכים ממונים על המים בארבע תקופות אלו, כל אחד בתקופתו ומתחלפים, וכשזה יוצא וזה נכנס עומדים המים בלא שמירה.

* עוד טעם כתב האבן עזרא⁴⁵ בשם רב האי גאון: בעבור שהתקופות הם בתחילת השנה ובתחילת רביעה לכך הקפידו שלא לשתות באותו עת, ובתקון יששכר⁴⁶ הקשה ע"ז שלכאורה לפי טעם זה היה יותר נכון להקפיד שלא לשתות מים בראש השנה.

* עוד כתב האבן עזרא בשם הגאונים, שאין שום חשש בעצם כי לא נחש ביעקב, אלא הקדמונים תיקנו דברים הללו להפחיד שייראו את ה' ולא יוסיפו הרשעים לחטוא, אמנם בתקון יששכר הרבה להקשות ע"ז מדוע מצאו לנכון להפחיד את העם דווקא בזמן זה^{47 48}.

* בתשובות הגאונים⁴⁹ כתב: ויש אומרים שהוא משום סימנא בעלמא, לפי שאינם רוצים להתחיל בראש התקופה במים שהוא דבר הקל, ודמיון לזה מה שאמר דוד המלך ע"ה והורדתם אותו אל גיחון, כלומר שתמשך מלכותו, אף כאן בעבור שהיא תחילת התקופה עשו זה המנהג, עכ"ל.

⁴³ והאבן עזרא דחה טעם זה בעבור שלמעשה לא עשה אברהם שום חבלה ליצחק, ובתקון יששכר דחה טענה זו ראשית דאפשר לפרש שיצא דם מהסכין עצמו, ואל תתמה עצמך על שינוי הטבע הזה מכיון שהוא דומה לשינוי הטבע שהיה במצרים, עוד הוא מביא שם כמה מדרשים שאברהם הספיק קצת להעביר את הסכין על יצחק לפני קריאת המלאך, ומדרשים חלוקים איכא בזה.

⁴⁴ גם בזה יש מחלוקת במדרש, האם יפתח אכן שחט בסוף את ביתו, או לא.

⁴⁵ בספרו ספר העיבור, וכן מביאו האבודרהם אבל בשינויים קלים.

⁴⁶ בסוף הספר, ערך תקופות.

⁴⁷ וזה לשונו: ולדברי יש מהגאונים ז"ל שאמרו שהקדמונים אמרו דברים הללו להפחיד וכו' תימה גדול איך סבלו בזאת גם החכמים מהש"ס ומקובלים כמה וכמה דורות מעולם ושנים קדמוניות שכולם קול פחד באוזניהם נוהרים ומזהירים חכמים בכל עם הארץ ובהכרזה בבתי כנסיות בקהילות והמוני עם שהדברים נראים מצד עצמם מגומגמים, וכי לא היה לקדמונים ז"ל במה להפחיד המוני עם שייראו מהשי"ת אלא בכך ולא בכמה עונשים באמת שבאו במדרשים... אכן בש"ך ובגרי"א הביאו טעם זה, והוסיפו בשם הזוה"ק שבעת התקופה הכרוז יוצא מלמעלה על התשובה, ועל פי דברים אלו כתב בספר מאורי אור שנהגו בכמה מקומות לשפוך מים לזכרון התשובה.

⁴⁸ ובזוהר הק' בכמה מקומות הביא טעמים אחרים ע"פ סוד ואכהמ"ל.

⁴⁹ תשובות הגאונים מוסאפיה, סימן יד.

הרמ"א⁵⁰ פוסק להלכה לענין מים שלנו, שאם היה מגולה בעת התקופה, אין צורך לשפוך, אלא אפשר להכניס בהם ברזל. מקור הדברים הוא מהמהרי"ל. הברכי יוסף⁵¹ מביא בשם רבינו אפרים⁵² שמדוע היה מכת דם בעצים ובאבנים, ולא כתוב כלי מתכות, מכיון שבכלי מתכות לא היה דם, ומכאן המקור לתת ברזל בעת התקופה⁵³.

ולמעשה היום אין מקפידים ע"ז⁵⁴.

⁵⁰ אורח חיים, סימן תנ"ה, סעיף א. בנושא מים שלנו המגולין בעת התקופה, עיי' בקובץ תורני נזר התורה ניסן תשס"ה, מכתבו של הגאון ר' נפתלי הירץ ברנשטיין זצ"ל מקרמניץ, והערות של הרב מרדכי גנוט.

⁵¹ יורה דעה סימן קט"ז.

⁵² מחכמי אשכנז הקדומים.

⁵³ והוא מוסיף שלמרות שתרומת הדשן בביאורו עה"ת פיקפק בדבר זה, מ"מ גם הרוקח כתב שהנחת ברזל מועילה, ואילו היה יודע שכן דעת הרוקח לא היה מפקפק בדבר, ועיי' בקובץ פרי תמרים פסח תשמ"ג, מאמרו של הרב יואל צבי הלוי מושקוביץ.

⁵⁴ ובסיבת הדבר אפשר לפרשו בכמה אופנים היות שכמה פוסקים (היעב"ץ במור וקציעה סימן תנ"ה מביא בשם אביו החכם צבי שאין לחוש לזה כלל, שו"ת מלמד להועיל או"ח סי' קי"ג וכן בערוך השלחן סימן תנ"ה סעיף ז') כתבו שאין חשש זה להלכה, וכן אפשר לסמוך על מה שהביא המהרש"ם בשם המהרש"ק שבית שדלתות וחלונות קבועים בברזל אין לחשוש לזה, ובימינו כל הבתים עשויים כך, וכן אפשר לסמוך על מה שכתב בשבולי הלקט סימן רי"א שאין התקופה מזקת במקום ישוב, ועיי' באריכות הדברים בספר שמירת הגוף והנפש סימן מ"ז.